

Jan Dobrzański

"Galicja Zachodnia 1795 - 1809.
Studium z dziejów ziem polskich
zaboru austriackiego po III
rozbiorze", Tadeusz Mencil, Lublin
1976 : [recenzja]

Rocznik Lubelski 21, 153-156

1979

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Junoszy-Szaniawskiego, Adama Szymańskiego (autor znanego opowiadania *Srul z Lubartowa*), Ludwika St. Licińskiego, a nawet samego Bolesława Prusa¹².

Te i inne dostrzeżone w książce luki i przeoczenia tematyczne nie dają podstawy do kwestionowania walorów naukowych, a zwłaszcza poznawczych publikacji, która nie jest przecież monografią historii miasta i regionu. Przynosi ona rzeczywiście bogaty i miejscami pogłębiony obraz przeszłości tej ziemi. Większość autorów w sposobie oświetlenia problematyki miała na uwadze fakt, że wydawnictwo adresowane jest szczególnie do tych odbiorców, którym „droga jest przeszłość swego miasta i powiatu” (s. 7). Aby książka możliwie jak najlepiej spełniała swoje zadanie, należało chyba nakłonić niektórych autorów do wyjaśnienia stosowanych w treści specjalistycznych i mało zrozumiałych terminów i pojęć z zakresu np. teologii („hasła ireniczne”, „unitarianie”, „dyteści” — s. 15 n.) czy prawa i administracji („justycjariusz”, „jurysdykcja dominikalna”, „ingrosacja i intabulacja” — s. 44—45) etc.

Wydana na dosyć słabym gatunkowo papierze, wyróżnia się publikacja staranną szatą graficzną. Interesująco przedstawia się też zamieszczony w tomie materiał ikonograficzny (brak spisu ilustracji). Na tle nie najlepszych doświadczeń z wydawnictwami tego typu książka lubartowska odbija się korzystnie sumiennością i dbałością korekty. Istotnym natomiast mankamentem, który utrudnia odbiorcom korzystanie z wydawnictwa, jest brak skorowidzów osób i miejscowości. W ten niezwykłe pożyteczny dodatek wyposażone już były niektóre poprzednie książki z tej serii.

W sumie jednak publikacja ta, traktująca o mało znanej, lecz godnej uwagi przeszłości tego podlubelskiego ośrodka miejskiego i jego najbliższych okolic, w znacznym stopniu wypełnia lukę w dosyć już bogatym i różnorodnym piśmiennictwie poświęconym dziejom Lubelszczyzny.

Stanisław Wiśniewski

Tadeusz M enc el: Galicja Zachodnia 1795—1809. Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiorze.

Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1976, s. 519, nlb. 3

Obszerne rozmiarami, bogate pod względem omawianych zagadnień studium Tadeusza Mencela poświęcone jest rządowi austriackim w zagarniętych w trzecim rozbiorze przez Habsburgów ziemiach polskich, które nazwano Zachodnią Galicją. Studium wypełnia lukę w naszej historiografii, dotychczas bowiem nie mieliśmy pracy ujmującej całokształt stosunków w tym zaborze oraz polityki i poczynań zaborcy w kształtowaniu na swoją modłę tych stosunków w zagarniętym kraju.

Studium oparte jest na szerokiej bazie źródłowej. Autor przeprowadził żmudne poszukiwania nie tylko w archiwach krajowych. Wykorzystał mało znane materiały rękopiśmienne ze zbiorów lwowskich, a wśród nich cenną jako źródło, obszerną i szczegółową relację Antoniego Baldacciego z 1799 r. o ówczesnym stanie kraju i działalności miejscowych władz. Sięgnął także do dostępnych mu materia-

¹² Dosyć niepochebną opinią B. Prusa o mieszczanach lubartowskich przytacza A. Grychowski, *Lublin i Lubelszczyzna w życiu i twórczości pisarzy polskich*, Lublin 1974, s. 206, o związkach innych pisarzy z tym regionem — zob. s. 219, 227, 243—244, 261, 326—327.

łów archiwalnych wiedeńskich. Wyczerpał w całości źródła drukowane i literaturę przedmiotu.

Praca składa się z 5 rozdziałów, z których każdy zawiera podrozdziały odpowiednio do rozpatrywanych zagadnień. Rozdział I *Okupacja ziem polskich w latach 1794—1795* ukazuje postawę Austrii wobec insurekcji kościuszkowskiej, zatargi z dwoma innymi zaborcami w sprawach zajmowanych terenów, targi rozbiorowe, spory o granice poszczególnych zaborów i ich załatwienie. Rozdział kończy się omówieniem organizacji i działalności tymczasowego zarządu zajmowanych części kraju — wojskowego i powołanego w sierpniu 1794 r. cywilnego pod nazwą Civil-Landeskommissariat, którego działalność ustała wraz ze zniesieniem okupacji wojskowej i formalnym wcieleniem nowego zaboru do państwa austriackiego mocą patentu Franciszka II z 21 marca 1796 r.

W rozdziale II — *Organizacja Galicji Zachodniej (1795—1797)* — przedstawiono poglądy sfer urzędowych na organizację nowej prowincji, wypracowane przez Dyrektorium w Wiedniu zasady urzędzenia kraju pod względem administracyjnym, wymiaru sprawiedliwości, skarbowości i innych specjalnych urzędów oraz wytyczne do ich realizacji. Do wykonania uchwał Dyrektorium powołano Jana Wacława Margelika, mianując go Pełnomocnym Komisarzem Urządającym, oraz Zadworną Komisję Urządzającą. Działalność Margelika, wyposażonego w szerokie pełnomocnictwa, i Komisji została przez Autora szczegółowo rozpatrzona. Rozdział kończy się opisem przysięgi wierności składanej tronowi przez nowych poddanych, przedstawia ich dezyderaty i odpowiedź na nie najwyższych władz państwowych.

Tematycznie rozdział ten ściśle wiąże się z rozdziałem piątym — *Zarząd kraju w latach 1797—1809*. Nasuwa się myśl, że słusznie byłoby połączyć oba rozdziały w jedną całość. W rozdziale piątym bowiem Autor wraca do działalności Margelika, negatywnie ocenionej przez Dyrektorium i ustanowioną w 1797 r. Nadworną Kancelarię Galicyjską. Podaje przyczyny jego dymisji i zniesienia Komisji Urządzającej, a mianowanie Gubernatora Zachodniej Galicji.

Zasadniczą część pracy stanowią rozdziały III—IV. W trzecim, *Ludność Galicji Zachodniej*, rozpatrzył Autor stosunki demograficzne z uwzględnieniem zmian w stanie i gęstości zaludnienia w skali krajowej i poszczególnych cyrkułach. Następnie przeszedł do omówienia sytuacji społeczeństwa szlacheckiego w nowych warunkach. Ukazał jego stan majątkowy z podziałem na posiadłości magnatów, szlachty średnio zamożnej, zaściankowej i cząstkowej, oraz jej rozmieszczenie w poszczególnych cyrkułach. Przytoczył o każdej z tych grup opinię urzędowych czynników austriackich, która była zdecydowanie ujemna. Dalej wskazał na prawne położenie szlachty, podkreślając, że zaszyły w nim niewielkie ograniczenia w porównaniu ze stanem sprzed 1795 r. Na koniec omówił politykę zaborcy, mającą na celu zjednanie sobie magnatów i ogółu szlacheckiego.

Wiele stosunkowo miejsca poświęcił Autor sprawie włościańskiej. Po przypomnieniu zachodzących zmian za czasów polskich (art. IV Konstytucji 3 maja, uniwersał połaniecki, reformy w dobrach niektórych magnatów) przedstawił poczynania władz austriackich w kwestii chłopskiej. Poczynania te poznajemy głównie z patentów cesarskich, dekretów władz centralnych i raportów urzędów cyrkułowych, które Autor dokładnie przytacza i podaje, z jakim skutkiem postanowienia rządu były realizowane na poszczególnych odcinkach bytowania chłopów.

W dalszej części rozdziału nakreślił Autor obraz sytuacji miast i miasteczek. Przypomnił zmiany, jakie nastąpiły w ich stanie pod koniec Rzeczypospolitej (m.in. zniszczenia podczas insurekcji kościuszkowskiej) i w latach zaboru. Podał liczbę miast i miasteczek, zaludnienie, stan posiadania mieszczan oraz ich sytuację w mia-

stach królewskich, duchownych i prywatnych, dokonał oceny miast pod względem gospodarczym. Omówił następnie austriackie projekty rozwoju i ulepszenia ich pod względem gospodarczym, ustroju wewnętrznego, budownictwa i urzędów komunalnych. Rządy zaborcy — z małymi wyjątkami, podkreśla Autor — nie przyniosły korzystnych zmian. Ilustruje to przykładami, które świadczą, że zwłaszcza mniejsze miasta przeżywały stagnację i upadek.

W podrozdziale *Duchowieństwo* nakreślił Autor rysy polityki kościelnej Marii Teresy i Józefa II i jej wyniki w Galicji Wschodniej. W odniesieniu do Galicji Zachodniej przedstawił zainteresowanie państwa sprawami kościelnymi — regulacją granic diecezji i parafii, dobrami kościelnymi, stanem duchowieństwa i jego przygotowaniem do pełnienia obowiązków, którymi miała być nie tylko misja duszpasterska, ale także usługi wobec państwa.

Zagadnienia ludnościowe kończy Autor omówieniem sytuacji Żydów i postępowania władz austriackich wobec nich.

Obraz stosunków gospodarczych w kraju przedstawił Autor wyraziście w rozdziale czwartym. Zaczął od rolnictwa, stanowiącego główną gałąź gospodarki. Omówił jego stan, warunki gospodarowania chłopów w nader ciężkiej sytuacji pańszczyzniano-poddańczej i wyzysku dziedziców. Dalej pisze o uprawie zbóż i innych roślin w gospodarstwach folwarcznych i chłopskich, podaje wielkość zbiorów na użytek wewnętrzny i eksport oraz kreśli politykę interwencyjną państwa.

Kolejne zagadnienie to związana z rolnictwem gospodarka hodowlana. Omówione zostały tu możliwości hodowli koni, bydła rogatego, owiec i nierogacizny przez chłopów i w gospodarce folwarcznej, możliwości zbytu, z uwydatnieniem polityki hodowlanej państwa.

Wiele miejsca w pracy poświęcił Autor sprawom górnictwa i hutnictwa. Główną uwagę skupił na Zagłębiu Staropolskim. Okazuje się, że Austria zastała w swoim zaborze dobrze rozwijające się obydwie wymienione gałęzie gospodarki i należało je dalej rozwijać, usprawniając technikę wydobywania surowców i organizację pracy. Autor prześledził w tym względzie poczynania rządu, które w jego ocenie nie wypadły dodatnio. Rozwinęło się bowiem tylko górnictwo węglowe w okręgu krakowskim, w związku z coraz to zwiększającym się zapotrzebowaniem na węgiel jako materiał opałowy.

Szeroko zostały przedstawione pozostałe dziedziny życia gospodarczego: przemysł, rzemiosło, handel, a wnioski i oceny Autora oparte są na konkretnym materiale źródłowym.

W omówieniu skarbowości i polityki monetarnej państwa wyczerpał Autor istotne zagadnienia w działalności rządu i jego polityki w odniesieniu do Galicji Zachodniej.

Zarząd kraju w latach 1797—1809 to ostatni rozdział pracy. Wskazując na miejsce Galicji Zachodniej wśród innych krajów monarchii pod względem obszaru i liczby ludności, Autor omówił dalej podział administracyjny kraju przed i po połączeniu w 1803 r. obydwu Galicji, zmiany w organizacji cyrkulów, obsadę stanowisk i kompetencje starostów i komisarzy. Podał opinie społeczeństwa i urzędowe o stanie urzędniczym, które z małymi wyjątkami były ujemne. Następne podrozdziały zawierają omówienie systemu podatkowego, dóbr skarbowych pozostałych w dzierżawach i w zarządzie skarbu, systemu policyjnego, działalności cenzury i sądownictwa.

W polityce państwa zmierzającej do urządzenia Galicji Zachodniej na wzór innych krajów koronnych, germanizacji i wychowania nowych poddanych, ważne miejsce zajmowało szkolnictwo. Autor przedstawił więc szkolnictwo elementarne,

średnie i sytuację w uniwersytecie krakowskim. Na stronie 407 podano, że program nauczania w gimnazjach oparty był na planie nauczania z 1774 r. To odnosi się do szkół elementarnych. Plan nauki w gimnazjach zatwierdziła Maria Teresa w roku następnym.

Osobną kartę w pracy poświęcono służbie zdrowia w Galicji Zachodniej, jej organizacji, obsady w cyrkułach i działalności.

Na uwagę zasługuje wnikliwe omówienie postawy społeczeństwa polskiego wobec zaborcy i narastających możliwości oraz przedsięwzięć zmierzających do przywrócenia własnej państwowości.

Autor, wybitny znawca okresu i zagadnień, dał możliwie dokładny i wszechstronny obraz Zachodniej Galicji. Jego praca stanowi poważną pozycję w zakresie poznania dziejów tego zaboru.

Jan Dobrzański

Nad kartami tajnej oświaty na Lubelszczyźnie w latach okupacji hitlerowskiej
„Rocznik Ogniska Nauczycielskiego w Lublinie”, t. IV i V

Lubelszczyzna w latach II wojny światowej i okupacji hitlerowskiej należała do regionów o najbardziej rozwiniętym i powszechnym zbrojnym ruchu oporu i działań partyzanckich. Problemy te są już stosunkowo dobrze poznane¹. Nie doczekało się natomiast opracowania monograficznego tajne nauczanie, które rozwijało się tu bardzo żywo. Jest ono jedynie wrywkowo opisane w licznych pracach o charakterze ogólnokrajowym oraz w rozprawach, artykułach i wspomnieniach powstałych w naukowym ośrodku lubelskim².

W ostatnim okresie wiedza nasza na temat tajnego nauczania i angażowania się nauczycieli w nurt pracy nielegalnej wzbogaciła się znacznie dzięki publikacjom wydanym przez Związek Nauczycielstwa Polskiego, Oddział Zarządu Głównego w Lublinie. W 1977 r. ukazały się długo oczekiwane dwa kolejne tomy „Rocznika Ogniska Nauczycielskiego w Lublinie”³. Treściowo nawiązują one do problematyki zawartej w tomie drugim „Rocznika”⁴. Można stwierdzić, że materiały zamieszczone w

¹ Zob. m.in.: C. Madajczyk, *Generalna Gubernia w planach hitlerowskich. Studia*, Warszawa 1961; tenże, *Lubelszczyzna w polityce okupanta*, „Zeszyty Majdanka”, t. II, 1967; Z. Mańkowski, *Lata wojny i okupacji 1939—1944* [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. I, Praca zbiorowa pod redakcją T. Mencla, Warszawa 1974, s. 793—883; tenże, *Lubelszczyzna w latach II wojny światowej (charakterystyka ogólna, rola historyczna, stan badań i postulaty badawcze)*, „Rocznik Lubelski”, t. XII, 1969; tenże, *Strategiczne znaczenie Lubelszczyzny i polityka represyjna okupanta*, „Zeszyty Majdanka”, t. IV, 1969; tenże, *Między Wisłą a Bugiem, 1939—1944. Studium o polityce okupanta i postawach społeczeństwa*, Lublin 1978. L. Siemion, *Zamojski przelom*, Lublin 1967; tenże, *Z lat okupacji hitlerowskiej na Lubelszczyźnie*, Lublin 1971; tenże, *Lubelszczyzna w latach okupacji hitlerowskiej*, Lublin 1977.

² Przegląd podstawowej literatury do dziejów tajnej oświaty na Lubelszczyźnie w latach okupacji hitlerowskiej omawiają A. Kopruckowiak i M. Krupa w artykule: *Najnowsze badania dziejów oświaty i szkolnictwa na Lubelszczyźnie (przebieg literatury)* [w:] *Ze studiów nad Komisją Edukacji Narodowej i szkolnictwem na Lubelszczyźnie. Rozprawy i artykuły*. Redaktorzy: J. Dobrzański, A. Kopruckowiak, Lublin 1973, s. 502—505.

³ „Rocznik Ogniska Nauczycielskiego w Lublinie”, t. IV, Red. naukowa J.